

המשגיח - הרב אברהם ריבלין שליט"א

הפטרות המשכן

[עיונים בהפטרות תרומה - תצווה - ויקהל - פקודי]*

הקדמה

לקשר שבין פרשיות המשכן שבספר שמות, להפטרותיהן [תיאור המקדש הראשון שבספר מלכים (הפטרות תרומה, ויקהל, פקודי) ותיאור המקדש העתידי שבספר יחזקאל (הפטרות תצווה)] יש שני פנים. פן אחד הוא "הצד השווה" ופן שני הוא "לא ראי זה כראי זה".

לא ראי משכן משה כראי מקדש שלמה, לא ראי זה וזה כראי מקדש יחזקאל ולא ראי אלו האחרונים - בניינים של קביעות בארץ הקודש, כראי המשכן המיטלטל בדרך אליה. לכל אחד ייחודו ותפקידו. על חלק מההבדלים עמדנו בעיונים המובאים לפניכם. ההבדלים ניכרים, כמובן, בגופו של הבית ובגופם של כלי השרת אך הם קשורים גם לבנאים, לאוירת הבניה ולמה שמסביבה - וגם לזה מוקדש עיון נפרד.

נדמה, שהשווה רב מהשונה, והמכנה המשותף עודף על ההבדלים. כחוט השני עובר בעיוני ההפטרות שלפנינו הרעיון שיסודו בפרשות המשכן שבתורה - המשכן והמקדש הם רק בית של מסגרת "ועשו לי מקדש", אך העיקר הוא "ושכנתי בתוכם". המסר העיקרי הוא שהקדושה חייבת לשכון בלב כל אחד מישראל. על כן עשוי המשכן מ"נדבת הלב" של העם, פעימות הלב - זהו חומר הגלם ממנו עשוי בית ה', ובו תשרה השכינה.

כך במשכן וכך גם במשכן שלמה, שם רומז הכתוב לרעיון דומה בצורת החלונות ה"שקופים אטומים", כדי שאור ה' השרוי במקדש יצא לאויר העולם להאיר אותו. וכל זה הוא סמל לאור הנשמה הטהורה, האור הפנימי האמור לפרוץ את מסגרות העור הגשמי החיצוני ולהקרין קדושה על הסובב והסביבה.

וכך גם במקדש העתידי, צורת הבית קשורה בתקון החטאים, ורק כשבני האדם נכלמים מעוונותיהם ובונים את משכן ה' בתוכם, רק אז שייך לבנות גם את המסגרת החיצונית של הבית הגשמי. כשיהיה התיקון השלם הזה, אז ייבנה הבית לא על הר הבית

אלא על ראש ההרים ויהיה נכון שם ואליו ינהרו הגויים.

למרות ההבדלים - הקו המנחה משותף. היחד גובר על הייחוד!

* מלוקטים מספרו של הרב ריבלין שליט"א, העומד לצאת לאור בקרוב.

**הפטרת תרומה: "וה' נתן חכמה לשלמה"
מלכים א ה (כו-לב), ו (א-יג)**

"ויבן הבית לה'" (ו, א)

הצד השווה שבין פרשת השבוע והפטרתה הוא בניין בית ה': המשכן - בפרשה, והמקדש - בהפטרה; אבל מתוך השוואה זו עולים גם ההבדלים הנובעים בעיקר מהעובדה שמשכן משה היה זמני, מיטלטל, ונועד לפרוק והרכבה תוך כדי המסע במדבר, ואלו מקדש שלמה הוא בית קבוע לאורך זמן, ועל כן גם היה מפואר הרבה יותר.

אולם שני הפסוקים הראשונים של הפטרה מעלים הבדלים נוספים שאינם נובעים ישירות מהמהות השונה של הזמני והמיטלטל מזה והקבוע והיציב מזה.

א. הפטרה פותחת במילים "ויהי שלום בין חירם ובין שלמה" (ה, כו), בפסוקים הקודמים תוארה בהרחבה הברית הכלכלית שבין חירם לשלמה, שבמסגרתה יובאו מלבנון חומרי הבניין לבית המקדש. גם האומן האמון על הבנייה רכש את השכלתו וניסיונו בשדות זרים: "וישלח המלך שלמה ויקח את חירם מצור. בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צורי"¹ (ז, יג-יד), וגם הפועלים היו זרים, כנאמר בהפטרה: "ויהי לשלמה שבעים אלף נשא סבל ושמונים אלף חוצב בהר" (ה, כט), ופירש רש"י "וכולם גרים גרורים שנתגיירו מחמת גדולת שלמה ושלחנו"². לא עוד "עבודה עברית", "כחול לבן", של ימי המשכן, כשמנצח על המלאכה נינה של מרים אשר עומד בצל-אל, ואשר ניחן ביכולת "לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ" (ברכות נה, ע"א); לא עוד "כל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה בלבו" (שמות לו, ב), "וכל הנשים אשר נשא לבן אותנה בחכמה" (שמות לה, כו) עושים במלאכה, אלא "עבודת זרה" של נכרים [אמנם גרים, אבל לא גרי אמת] ובראשם עומד אדם זר [אמנם יהודי משבט נפתלי, אבל אביו איש צורי תושב צור].

ב. הפסוק השני בהפטרה מדגיש: "ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל" (ה, כז). בניגוד גמור לרוח ההתנדבות שבמשכן המתבטאת בהדגשות הרבות של השמות "תרומה" "נדבה" "נשיאת לב", כאן מוטל "מס" שהוא חובה מטעם הרשות. התורה מאריכה לתאר את נפלאותיה של נדבת העם: "ויבואו כל איש אשר נשאו לבו וכל אשר נדבה רוחו אותו הביאו את תרומת ה' למלאכת אהל מועד ולכל עבודתו ולבגדי הקודש ויבואו האנשים על הנשים" (שמות לה, כא-כב), "והם הביאו אליו עוד נדבה בבוקר בבוקר... ויאמרו אל משה לאמר מרבים העם להביא מדי העבודה למלאכה אשר צוה ה' לעשות אותה" (שמות לו, ג-ה) אבל במקדש שלמה אין זכר לכל אלה. לא נדבת החומרים ולא נדבת המלאכה, הכול ממוסחר, מחושב ומחושבן, והכול נמדד במדדים של גשם וחומר. לא רק המילה "מס" מדגישה הבדל זה אלא גם הפועל המלווה אותו. בניגוד

¹ "התגורר זמן רב בצור" (מצודת דוד); "שהיה דר בצור" (מלבי"ם).

² גרים אלו אינם גרי צדק, משום שהתגירו מטעמים גשמיים בלבד.

לפעלים "ויקחו לי תרומה", "קחו מאתכם תרומה"³, "מאת כל איש אשר ידבנו לבו" - המורים על רצון העם בנתינה למשכן, מופיע כאן במקדש הפועל "ויעל מלך שלמה מס מכל ישראל" המדגיש עוד יותר את הכפייה וההכרח⁴.

ייתכן שיסוד ההבדל נעוץ בעובדה שאת המשכן בונה העם, ואלו את המקדש בונה המלך. בבניין שלמה חוזר פעמים רבות הפועל "ויבן" בלשון יחיד המוסב על שלמה⁵ וכן שאר הפעלים "ויצף שלמה", "ויעש" וכדומה. נכון, שגם בתורה חוזרים הפעלים "ויעשית" "ויעש", המוסבים אל משה, עשרות פעמים, אעפ"י כן בולט מאד במשכן חלקו של העם. בפתח הפרשיות נאמר "דבר אל בני ישראל... וכן תעשו" (שמות כה, א-י), וכן בסיום "ותכל כל עבודת משכן אהל מועד ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו" (שם לט, לב).

גם בהלכה יש פנים לומר שהמצווה של בניית המקדש מוטלת על המלך. "גי מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה"⁶, שלוש המצוות הן מדורגות: ראשית, מצטווה העם למנות מלך, שתפקידו להכרית זרעו של עמלק, כדי שיוכל לבנות את בית הבחירה. ואכן את בניית בית המקדש מייעד ומייחד הרמב"ם למלך המשיח: "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה ובונה המקדש" (הלכות מלכים יא, א).

על כן מובן מדוע אין העם נודב למקדש, שהרי המלך בונה, ומנגד יש קשרי חוץ עם עמים זרים וגם הם מסממני המלוכה. בניגוד לעממיות של המשכן, טבוע חותם המלכות במהותו של המקדש. וכל מקדש יפה לשעתו ולמצבם של בני ישראל. בנדודי המדבר ובשעת כיבוש והתנחלות ארעיותו של המשכן היא העממיות שלו. עם יצוב שלטון ישראל בארצו והקמת המלוכה, מחליף המקדש הממלכתי את המשכן, ובמבנה הרשמי יש גם לזרים יד בבנייתו.

ולמרות עדיפות הקביעות והממלכתיות של המקדש על המשכן, ישנם פנים בהם עודף המשכן: "שכן מצינו במשכן שעשה משה שלא שלט בו שונא ולא נהפך שולחנו. אבל במשכן שעשה שלמה שלט בו שונא ונהפך שולחנו על פניו... ומפני מה נטמן המשכן עד היום הזה? מפני שעשאוהו הכשרים בנדיבות לבם ולעתיד לבא יבא הקב"ה וישרה בתוכו"⁷.

³ ולא אמר 'ויתנו לי תרומה', כביכול העם אינו נותן אלא נוטל, בתיתו נדבה למשכן. ועיין גר"א קול אליהו, תרומה, אות עב.

⁴ אמנם בדברי הימים א (כט, ו-ט) מצאנו 'זיתנדבו שרי האבות ושרי שבטי ישראל... ויתנו לעבודת בית הא-להים זהב ככרים אלפים... וישמחו העם על התנדבם כי בלב שלם התנדבו לה' - אך גם עובדה זו שאינה נזכרת ואינה רמוזה בספר מלכים, מדברת על נדבת ראשי העם, והיא מקבילה לנדבת הנשיאים במשכן.

⁵ עשר פעמים חוזר פועל זה בפרק ו לבדו.

⁶ סנהדרין כ, ע"ב; רמב"ם, הלכות מלכים א, א.

⁷ תנא דבי אליהו רבה יח, כה; מובא באוצר האגדה, ערך משכן. תודה לר' יצחק הקלמן שהפנה אותי למקור זה.

"ויעש לבית חלוני שקופים אטומים" (ו, ד)

הפטרת השבוע שעניינה תיאור הבניין של מקדש שלמה, בנויה כמעגלים בתוך מעגלים, ההולכים וקטנים לקראת המרכז. ההפטרות פותחת במעגל החיצוני בתיאור הבאת חומרי הגלם לבניין המקדש (סוף פרק ה), לאחריו במעגל פנימי יותר מתוארות מידותיו החיצוניות של הבית (ו, ב-ג), ורק אחר כך מגיעים לתיאור הבניין עצמו. הפרט הראשון המוזכר במקדש הוא החלונות: "ויעש לבית חלוני שקופים אטומים" (פסוק ד). יש לברר, מה פירוש הביטוי "שקופים אטומים". לכאורה, יש כאן קושי מיניה וביה, אם החלונות שקופים הם אינם אטומים. ועוד, מדוע נבחר פרט זה להיות ראש וראשון לתיאור מקדש שלמה?

מלשון התרגום משמע, שהחלונות היו פתוחים [=שקופים] מצדם הפנימי, וסגורים [=אטומים] מצדם החיצוני בכולנסאות של ארז; מעין תריסים של עץ שהיו מוצמדים לצד החיצוני של החלון, שהיה אפשר לסתום בהם את פתח החלון מהצד החיצון. וכן פירש הגר"א, "כלומר חלונות פתוחים ועם דלתות שיהא אפשר לסתום אותם".

האברבנאל מפרש, "שהיו החלונות האלו עשויים בתקון מלאכה... כדרך שעושים המלכים מעין שבכה דקה, כסדקים דקים שהמלכים עומדים שמה בחלונות ההם, והם רואים את הכל ואינם נראים". כלומר, מצד פנים היו החלונות שקופים ואפשר להביט דרכם החוצה, אבל העומד בחוץ (ובדרך כלל מרחוק) לא ראה את המתרחש בפנים, ועל כן הם נקראים גם אטומים. האברבנאל מביא פירוש נוסף שמדובר בחלונות זכוכית, שהם שקופים וניתן לראות דרכם, אבל אטומים לגמרי לכניסת אויר ורוח: "שהם שקופים ר"ל נראים ובהירים בעצמם והיו אטומים כי לא היו פתוחים כי אם סתומים"⁸. בזמן שלמה היתה הזכוכית מצרך נדיר יחסית, ועל כן יש למקרא עניין בתיאור החלונות⁹.

לחז"ל דרך אחרת בפירוש הפסוק "תנא שקופין מבפנים ואטומים מבחוץ - לא לאורה אני צריך" (מנחות פו, ע"ב), ופירש רש"י שם: "שקופים מבפנים. שהמשקופין של חלונות, היינו צר שבחלון היו מבפנים, והרוחב שבחלון מוחזר כלפי חוץ להוציא אורה לעולם" וכן פירש רש"י כאן: "קצרים מבפנים שלא כדרך שאר חלונות אחרות העשויות למאור, להראות שאינו צריך לאורה". וכן מצאנו במדרש: "אבל חלונות של ביהמ"ק... מקטינות מבפנים ומרחיבות מחוץ כדי להוציא אורה גדולה" (ויקרא רבה לא, ה).

גם אם הבנו את פשר הסתירה של "שקופים אטומים", עדיין תמהים אנו מה כל כך

⁸ וכן הביא במצודת דוד: "ר"ל סתומים במחיצה בהירה כזכוכית וכיוצא להשקיף דרך שם ועם כי היו סתומים".

⁹ הזכוכית עצמה הומצאה זמן רב לפני תקופת שלמה - בימי השיא של ממלכת מצרים העתיקה, אבל זו היתה זכוכית פשוטה. שיטת ניפוח הזכוכית נתגלתה בידי הצורים והצידונים, כנראה, בסביבות תקופתו של שלמה (אנציקלופדיה בריטניקה, ערך זכוכית). כבר ראינו בעיון הקודם, שרוב חומרי הגלם ושיטות הבניה של מקדש שלמה היו מצור.

מיוחד בפרט הזה, שפתחו דווקא בו את תיאור המקדש¹⁰, נראה, שחז"ל הבינו, שהחלונות מסמלים את מהותו של המקדש, ובצורה המיוחדת "שקופים-אטומים" ישנו אל נכון מסר החורג מהמשמעות המקובלת של תפקיד החלונות, מסר המקיף את כל פרטיו של בית המקדש; ולכן הציב אותו הכתוב בפתח תיאור הבית.

הפסוק מכריז בצורה ברורה שבית המקדש הוא "בית העם" שנבנה לצורך העם ובעבורו, ובשום פנים ואופן לא נבנה ח"ו לצורכו של הקב"ה¹¹. "לא לאכילה אני צריך, ולא לאורה אני צריך" (מנחות פו, ע"ב). חלונות רגילים נבנים כדי להביא את האור מבחוץ אל הבית, אולם בית המקדש אינו צריך לאור העולם, אלא העולם צריך את אורו של ביהמ"ק. כי הברכה כולה זורמת מהמקור - מבית המקדש אל החוץ - לעולם כולו. החלונות השקופים אטומים מסמלים אפוא את מהותו של המקדש כולו.

האור היוצא מהפנים חוצה מאיר עומק נוסף. ידועים דברי המפרשים על הפסוק "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה, ח) לא נאמר 'בתוכו' אלא "בתוכם", כי עיקר בניין המשכן והמקדש הוא האדם עצמו, כדי שתשרה בו השכינה¹². והנה את דרגתו הגבוהה של משה, "כי קרן עור פני משה" (שמות לד, לה), כבר ביארו, שמשה הגיע לדרגה שהאור הפנימי של נשמתו הגדולה בקע את העור הגשמי של גופו¹³. בזה הגיע למדרגת אדה"ר לפני החטא, שאור נשמתו היה עיקר הווייתו, ורק אחרי החטא עשה ה' לו "כתנות עור" (בראשית ג, כא); וזה שנאמר במדרש רבה: "בתורתו של רבי מאיר מצאו כתוב כתנת אור" (בראשית רבה כ, כט).

חלוני בית המקדש הם לא רק סמל לכל הבית, אלא סמל לכל יהודי. תכליתם ויעודם של בית המקדש ושל האדם הקדוש להיות שקופים-אטומים, שיהיה אורם בוקע מהפנים חוצה, ומקרין את אור נשמת ה', על סביבותם. כל אדם אור לעמו, והעם אור לגויים.

¹⁰ פסוקים ה' המתארים את קירות הבית והיציעים מקומם הטבעי לפני תיאור החלונות, שכן הם נבנו ראשונים, הם גדולים יותר ומושכים יותר תשומת לב מאשר החלונות!

¹¹ לנו נראה מסר זה פשוט וברור, אבל בתקופה שעבודת האלילים היתה נפוצה בעולם כולו, המסר היה מהפכני ממש. הוא מדגיש את מהות האמונה בא-ל רוחני אחד [מונותאיזם], שהיהדות נלחמה אלפי שנים עד שהצליחה להשרישה בעולם כולו. כך נבין גם את מאבקם של הנביאים בתפיסה המוטעית של עניין הקרבנות.

¹² ברעיון זה נעסוק בהרחבה בעיון הבא.

¹³ עיין רמח"ל, דרך ה', חלק א, פרק שלישי, אות ז: 'צריך שתדע שאע"פ שאין אנו מרגישים לנשמה בגוף פעולה אחרת זולת החיות וההשכלה, הנה באמת יש בחוקה שתזכך עצם הגוף וחומרו ותעלהו עלוי אחר עלוי עד שיהיה ראוי להמלאות עמה בהנאה [הרוחנית] בשלמות. ואמנם לדבר זה היה אדם הראשון מגיע אלו לא חטא, שהיתה נשמתו מזככת את גופו זכך אחר זכך עד שהיה מזדכך השעור המצטרף ונקבע בתענוג הנצחי'.

"ושכנתי בתוך בני ישראל" (ו, יג)

למרות שהשם משכן משמש בתורה תיאור לבית ה' שנעשה ע"י משה, והשם מקדש מיוחד לבית שנבנה ע"י שלמה, מוחלפים השמות החדידת. המשכן נקרא מקדש שנאמר "ועשו לי מקדש" (כה, ח), ומסיקה הגמרא: "שמע מינה דמשכן איקרי מקדש" (שבועות טז, ע"ב)¹⁴. גם מקדש שלמה נבנה להיות משכן לה', וכך אמר שלמה כשמלא הענן את בית ה', "ה' אמר לשכון בערפלי" (מלכים א ח, יב), ומסיקה הגמרא: "מקדש אקרי משכן דכתיב ונתתי משכני בתוכם" (ערובין ב, ע"א).

למרות שבין המשכן למקדש ישנם הבדלים רבים הן בתוכן והן בצורה¹⁵, ישנה נקודה מהותית משותפת לגבי הייעוד והמטרה שלהם. בתחילת הפרשה נאמר "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (כה, ח), וההפטרה מסתיימת בפסוק: "ושכנתי בתוך בני ישראל" (ו, יג) - שני המקורות מדגישים, שאין ה' שוכן כביכול במבנה המקודש, אלא בתוך בני ישראל. "לא אמר ושכנתי בתוכו אלא בתוכם - להורות שאין השכינה שורה במקדש מחמת המקדש, כי אם מחמת בני ישראל כי היכל ה' המה"¹⁶.

ואכן, כבר שלמה הביע תמיהה על אותם הסוברים שה' שוכן רק בין קירות העץ או האבן של המשכן או המקדש. "כי האמנם ישב א-להים על הארץ? הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי" (מל"א ח, כז). ומקרא מפורש הוא "וימלא כבוד ה' את כל הארץ" (במדבר יד, כא). וכן "קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו" (ישעיהו ו, ג). על כן מדגישים הכתובים בתורה ובהפטרה שהמקדש והמשכן הם רק אמצעים להשריית השכינה בתוך בני ישראל.

ובמדרש מצאנו שגם משה שאל שאלה דומה כשנצטוו לבנות את המשכן, זמן רב לפני שלמה: "בשעה שאמר הקב"ה למשה עשה לי משכן, התחיל מתמיה ואומר, כבודו של הקב"ה מלא עליונים ותחתונים, והוא אומר עשה לי משכן?...אמר לו הקב"ה, לא כשם שאתה סבור כך אני סבור, אלא כי קרש בצפון וכי בדרום וחי' במערב ולא עוד אלא שארד ואצמצם שכינתי בתוך אמה על אמה" (שמות רבה לד, א).

תשובת הקב"ה למשה רומזת לעובדה שגם העולם כולו אינו מסוגל להכיל את הקב"ה, וכך שנינו: "ויפגע במקום" - רב הונא בשם ר' אמי אמר, מפני מה מכנין שמו של הקב"ה וקורין אותו מקום - שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו" (בראשית רבה סח, יז)¹⁷. שכינת הקב"ה 'מצומצמת' בעולם, והיא מתכנסת כביכול באמה על אמה, כי המטרה אינה מקום קדוש אלא אדם קדוש או אומה קדושה - ושכנתי בתוכם ולא בתוכו, ולזה מספיקה גם אמה.

¹⁴ בעל ה'תורה תמימה' מציין, שלדרשת הגמרא יש נפקא מינא הלכתית לעניין החלת דיני מורא מקדש ואיסור טומאת מקדש גם לגבי המשכן.

¹⁵ על חלקם עמדנו בעיון הקודם.

¹⁶ צידה לדרך [פירוש ר' יששכר איילנבורג על רש"י (שפג - 1623)], מובא בספרה של נ' ליבוביץ,

עיונים חדשים בספר שמות, עמ' 339.

¹⁷ ועיין נפש החיים, שער ג, המרחיב מאד בעניין הכינוי "מקום" ומשמעותו.

ר' חיים מוולוז'ין מאריך מאוד בהסברת הרעיון:

כי המשכן והמקדש היו כוללים כל הכוחות והעולמות...ז"ש בתנחומא ריש פקודי שהוא שקול נגד בריאת העולם ומונה שם כסדרם כלל העניינים שהיו בבריאה שהמה היו גם במשכן. ולכן אמר הכתוב בבצלאל "ואמלא אותו רוח א-להים בחכמה ובתבונה ובדעת" (שמות לא, ג) כי באלו הג' דברים נבראו העולמות כמו שכתוב "ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו" (משלי ג, יט-כ), ולכן אמרו ז"ל: "יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהם שמים וארץ" (ברכות נה, ע"א). ולכן האדם מעם הקודש שכולל גם כן כל סדרי בראשית וסדרי המרכבה כלל הבריאה כולה, הוא גם כן תבנית המשכן והמקדש וכל כליו, מכוון בסדר התקשרות פרקי אבריו וגידיו וכל כוחותיו. וכן מחלק בזהר כלל תבנית המשכן וכליו, שהמה רמוזים כולם באדם, אחד באחד יגשו כסדר.

לזאת, הרי כי ודאי עיקר הקודש והמקדש ושריית שכינתו יתברך הוא האדם. שאם יקדש עצמו כראוי... אז הוא עצמו המקדש ממש, ובתוכו השי"ת. כמו שנאמר "היכל ה' - המה". וכמאמרם ז"ל "ושכנתי בתוכם - בתוכו לא נאמר אלא בתוכם". וכן אמר הוא ית"ש לשלמה אחר גמר בניין המקדש "הבית הזה אשר אתה בונה" הוא רק "אם תלך בחוקותי... ושכנתי בתוך עמי ישראל". לזאת, כשקלקלו פנימיות המקדש שבתוכם, אז לא הועיל המקדש החיצוני ונהרסו יסודותיו רחמנא ליצלן¹⁸.

במשפט האחרון רומז ר' חיים מוולוז'ין לגמרא המספרת על נבוכדנצר שזחה דעתו כשהחריב את בית המקדש. "נפקא בת קלא ואמרה ליה: עמא קטילא קטלת, היכלא קליא קלית, קימחא טחינא טחינת, שנאמר קחי רחיים וטחני קמחי" (סנהדרין צו, ע"ב)¹⁹. כי אם ה' לא שוכן בתוך בניי - ההיכל האמיתי שרוף הוא, ושריפת האש את אבני בניין המקדש, היא שריפת היכל שרוף והרוס משכבר.

ייתכן, שלכך מדגישה התורה כבר בפתיחת הפרשה שהמשכן היה אמור להבנות דווקא מתרומתם של בני ישראל. ואין מדובר בתרומת זהב וכסף ונחושת סתמיים אלא "מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי". נדבת הלב באה להדגיש את נכוונתו של האדם להקדיש את לבו לגבוה, ולשעבד את כל ישותו כדי להיות משכן לשכינה. הרעיון חוזר כאמור בסוף הפטרה: "הבית הזה אשר אתה בונה, אם תלך בחוקותי ואת משפטי תעשה ושמרת את כל מצוותי ללכת בהם - והקימותי את דברי אתך אשר דברתי אל דוד אביך. ושכנתי בתוך בני ישראל ולא אעזוב את עמי ישראל".

¹⁸ נפש החיים, שער א, פרק ד בהגה"ה. המימרה "ושכנתי בתוכם - בתוכו לא נאמר אלא בתוכם" אינו בחז"ל לפי הידוע לנו, אם כי הרבה מאמרי חז"ל רומזים אליו.

¹⁹ תרגום חפשי: יצאה בת קול ואמרה לו: עם הרוג הרגת, היכל שרוף שרפת, קמח טחון טחנת.

**הפטרת תצוה: "אתה בן אדם"
יחזקאל מג (י-כז)**

"הגד...את הבית ויכלמו מעונותיהם" (מג, י)

פרשת תצוה ממשיכה את פרשת תרומה בתיאור בניין המשכן וכליו, והפטרת תצוה ממשיכה את הנושא הכללי של הפטרת תרומה, אך שונה ממנה בפרט חשוב: הפטרת תרומה עסקה במקדש שלמה, ואילו הפטרתנו עוסקת במקדש יחזקאל - הוא המקדש העתידי, שייבנה בעת הגאולה בב"א.

בעיון הקודם "ושכנתי בתוך בני ישראל" הראנו מכנה משותף בין משכן משה למקדש שלמה, היסוד של "ושכנתי בתוכם", דהיינו, שלמשכן-מקדש יש ערך רק אם הוא מביא להתקרבות של האדם והאומה אל הקב"ה האדם אמור להיות משכן ה' ומקדשו. הפטרתנו מדגישה שהרעיון הזה תקף גם לגבי המקדש העתידי. הדגשה זו כל כך חשובה, שיחזקאל מדבר עליה בכפל לשון ובכפל פסוקים מיד בתחילת הנבואה [וההפטרה].

וכך מתחילה ההפטרה: "אתה בן אדם הגד את בית ישראל את הבית ויכלמו מעונותיהם ומדדו את תכנית. ואם נכלמו מכל אשר עשו צורת הבית ותכונתו... וכל תורותיו הודע אותם וכתב לעיניהם" (מג, י-יא). ומאליה עולה השאלה, מה הקשר בין מידות הבית, צורתו ותורותיו, לחטאים ולעוונות, ולכלימה שאמורה לעטות את בני ישראל בגינם. וכי אם יכלמו אמור יחזקאל למסור להם את פרטי המקדש "ואם לאו - לאוי" [לשון רד"ק]?

אכן העם אמור להבין שהעובדה שבית המקדש חרב אינה גזרת גורל, גם לא היתה תוצר של יחסי כוחות צבאיים בין ישראל לבבל²⁰. בית המקדש חרב והוא עדיין הרוס כי בני ישראל חטאו, וכדי שיבנה הבית חייבים ישראל לשוב בתשובה, שאחד מרכיביה הוא הבושה והכלימה; רק אז יוכל להיבנות הבית החדש. ובלשון הרד"ק: "ויכלמו מעונותיהם - שבעבורם חרב בית זה, והגד להם הבית העתידי שלא יחרב לעולם בעבור שלא יחטאו"²¹.

לעומת הרד"ק, המסביר שהעוונות הגורמים לכלימה הם עוונות העבר שגרמו לחורבן הבית הישן, מסביר המלבי"ם שהעוונות שעליהם מדבר הנביא הם עוונות ההווה המונעות את בניין הבית החדש: "צוה לו שיגד להם שראה את הבית משוכלל ועומד נכון לפני ה', רק שעונותיהם מעכבים, לכן ויכלמו מעונותיהם וימהרו לשוב בתשובה, ואז יראו בית העתידי בכבוד...לכן ההודעה הזו תלויה בתנאי, אם יכלמו מכל אשר עשו

²⁰ אע"פ שוודאי על פני השטח זהו הסבר טבעי ומקובל.

²¹ וכן בלשון מצודת דוד: "למען תהיה להם כלימה על העוונות שעשו כי בעת תספר להם בנין העתידי, יזכרו בבנין הראשון שנחרב בעוונם ויכלמו בזה".

וישובו בתשובה שלמה כפי הכלל שהעושה דבר עבירה ומתבייש בה מוחלין לו על כל עוונותיו²² - אז צורת הבית הודע אותם".

אולם ייתכן שהנביא אינו מדבר על כלימה בעבר ולא על כלימה בהווה, אלא על כלימה בעתיד. בזמן בניין הבית החדש מקוה הנביא שהעם יזכור כי הבית אינו אלא מייצג של האדם והעם. השכינה אמורה לשכון בתוכם ולא בתוכו. וכך מצינו בזהר הקדוש: "בא וראה, כאשר ברא הקב"ה אדם בעולם, תכן אותו כדוגמה עליונה נכבדה ונתן לו כוחו ותוקפו באמצע גופו ששם שורה הלב... וההיכל מקיף לבית קודש הקדשים ששם שכינה וכפורת וכרובים וארון, וכאן הוא הלב של כל הארץ והעולם"²³.

ומבהיר ר' חיים מוולוז'ין: "אם כן, בעת אשר יתור האדם לחשוב בלבבו מחשבה אשר לא טהורה בנאוף ר"ל, הרי הוא מכניס זונה סמל הקנאה בבית קדשי הקדשים העליון נורא בעולמות העליונים הקדושים ח"ו, ומגביר ר"ל כוחות הטומאה והסיטרא אחרא בבית קדשי הקדשים העליון, הרבה יותר ממה שנגרם התגברות כח הטומאה על ידי טיטוס בהציעו זונה בבית קדשי הקדשים במקדש מטה"²⁴.

ייתכן שיחזקאל מתכוון לכך שבשעת בניין המקדש העתידי יזכרו בני ישראל את תפקידו של המקדש כמתווה דרך חיים של קדושה לאדם. בעת בניין קודש הקדשים עליהם לזכור את האיסור "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם", וכיוצא בו בכל פרט מבניין בית המקדש. "כי האדם מעם הקודש, הוא גם כן דוגמת ותבנית המשכן והמקדש וכל כליו מכוון בסדר התקשרות פרקי אבריו וגידיו וכל כוחותיו. וכן מחלק בזהר כלל תבנית המשכן וכליו שהם רמוזים כולם באדם אחד באחד יגשו כסדר"²⁵.

ביותר מודגשים הדברים בפירוש רש"י: "ויכלמו מעונותיהם" - בהראותי למו חסדי שאיני מואסם בעונם". בעת הבניין העתידי ירגישו בני ישראל את ה"נהמא דכיסופא" של אדם המקבל מתנת חסד שלא בהתאם למדרגתו. הפער בין חסד ה' בעת הגאולה לבין מצבו הרוחני של העם יהיה כל כך גדול, שהעם יתבייש במעשיו השפלים.

ובדומה ניבא יחזקאל בנבואת הנחמה המפורסמת שבפרק לו: "ולקחתי אתכם מן הגויים... וזרקתי עליכם מים טהורים... ונתתי לכם לב חדש... וישבתם בארץ... והושעתי אתכם מכל טומאותיכם" (כג-ל). ולאור שפע הברכה הזו: "וזכרתם את דרכיכם הרעים

²² המקור במסכת ברכות: 'אמר רבה בר חיננא משמיה דרב, כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו מוחלין לו על כל עוונותיו... מהכא ויאמר שאול צר לי... ולא ענני עוד גם ביד הנביאים גם בחלומות' - ואילו אורים ותומים לא קאמר [אע"פ שבאמת שאל באו"ת] - משום דקטליה לנוב עיר הכהנים [לפי שנתבייש ממנו שלא יאמר לו אתה גרמת לעצמך] (יב, ע"ב). על ציבור שמתבייש מביאה שם הגמרא פסוק אחר: 'למען תזכרי ובשת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלימתך' (יחזקאל טז, סג).

²³ זוהר שלח, קסח. התרגום הוא מנפש החיים, שער א, פרק ד.

²⁴ נפש החיים, שם שם. המעשה של טיטוס, ראה גיטין נו, ע"ב.

²⁵ שם, שם בהגה"ה, ד"ה כי המקדש והמשכן.

ומעלליכם אשר לא טובים ונקוטתם בפניכם²⁶ על עונותיכם ועל תועבותיכם...בושו והכלמו מדרכיכם בית ישראל" (שם, לא-לב)²⁷.
 "לב נשבר ונדכה א-להים לא תבזה" (תהלים נא, יט).

"זאת תורת הבית" (מג, יב)

הפטרת השבוע לקוחה מתוך נבואות יחזקאל על בית המקדש העתידי. ככלל נבואות אלו אינן ברורות כל צרכן, ולעתים עומדות הן לכאורה בניגוד לדברי התורה. "אמר רבי יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב וחנניה בן חזקיה שמו שאלמלי הוא נגנו ספר יחזקאל. שהיו דבריו סותרים דברי תורה. מה עשה העלו לו ג' מאות גרבי שמן וישב בעליה ודרשן" (שבת יג, ע"ב). בכמה מהשאלות הללו דנה הגמרא בסוגיא במסכת מנחות (דף מה, ע"א), לסתירות אחדות מצאו יישוב, ועל אחרות אמרו "פרשה זו אליה עתיד לדרשה"; ופירש רש"י: "דעד שיבוא אליהו ויפרשנה לנו אין אנו יודעים לפרשה".
 מעבר לסתירות שבין דברי הנביא למצוות התורה, גם הנבואה כשלעצמה אינה ברורה כל צורכה וקשה להבנה. מפרשים רבים ציינו זאת בפירושים. רש"י כתב: "ואני לא יכולתי להבין בשלושה המקראות הללו כלל...ולא ידעתי להבין בו. ואני לא היה לי רב ולא עוזר בכל הענין הזה אלא כמו שהראוני מן השמים" (מב, ג)²⁸. וכן בפירוש ר' ישעיהו מטארני: "מידות הבית, וסדר הקרבנות, ומשפט הכהנים האמורים כאן, אין אדם שיוכל לעמוד על אמיתתם"²⁹. המלבי"ם מסיים את הקדמתו ליחזקאל בחרוזים, ובין השאר כתב על תבנית המקדש: "אבל סתומים וחתומים הדברים הרשומים, והפרושים קשים והבאורים זרים מפשטות הדברים, ובלתי משולבים בדברי הכתובים...חידה היא ואין פותר, כי בינת נבונים תסתתר". והרד"ק כתב: "כי המידות האלה אשר בבנין זו אינם מבוררות אצלנו ומה שמפרש אדם בהם לפי סברה אין לסמוך עליהם" (מ, יג)³⁰.
 יחזקאל מפרט מאד את צורת הבית ותכניותיו, ומוסיף "וישמרו את כל צורתו ואת כל חוקותיו ועשו אותם" (פסוק יא), ומסביר רש"י: "וישמרו - ילמדו ענייני המדות מפיד, שידעו לעשותם לעת קץ". נראה שאי הבהירות שבדבריו, היא אחת הסיבות לכך שבית שני לא נבנה לפי תכניתו של יחזקאל, למרות שעברו רק כחמישים שנה מנבואת יחזקאל עד תחילת בניין בית שני³¹. וכך כתב הרמב"ם: "בנין שבנה שלמה כבר מפורש במלכים.

²⁶ רש"י: "ונקוטתם בפניכם - כמו תנקטו בעצמכם בבושתכם על הגמול הרע אשר גמלתם לפני, ואני גומל לכם טובה".

²⁷ בעניין הבושה כחלק יסודי ועקרוני בתהליך התשובה עיין שערי תשובה לרבנו יונה, שער ראשון, סעיפים כא-ל.

²⁸ המשפט האחרון מ'ואני לא היה לי רב' מופיע במקור בסוגריים.

²⁹ מובא בדעת מקרא, הקדמה לפרק מ, עמ' שיח. ובה מסיים ר"י מטראני את פירושו לספר יחזקאל. גם ר' יוסף קרא לא פירש כלל את הפרקים האחרונים של ספר יחזקאל.

³⁰ אבל הרד"ק והמלבי"ם ממשיכים לפרש את כל הפסוקים למרות הקשיים.

³¹ ראה בהקדמת דעת מקרא ליחזקאל, עמ' 5, הערה 2.

וכן בנין העתיד להבנות אף על פי שהוא כתוב ביחזקאל - אינו מפורש ומבואר. ואנשי בית שני כשבנו בימי עזרא, בנוהו כבנין שלמה ומעין דברים המפורשים ביחזקאל" (הלכות בית הבחירה א, ד).

גם מסכת מידות שבמשנה מתארת את בית שני כהווייתו, ואינה מעתיקה את צורת הבית שבנבואת יחזקאל. וכך כתב הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה בענין מסכת מידות: "ואין בו ענין אחר אלא ספור. שהוא זוכר מדת המקדש וצורתו ובניינו וכל עניינו. והתועלת שיש בענין ההוא כי כשיבנה במהרה בימינו יש לשמור ולעשות התבנית ההיא והערך ההוא [=היחס בין המידות] מפני שהוא ברוח הקודש. כמו שאמר 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל'"³².

וכן כתב התוספות יום טוב בפתחה למסכת מידות: "וכן אנחנו כשנזכה לבנות בנין העתיד, יגלה הקב"ה עינינו ומלאה הארץ דעה את ה' ולהבין הסתום בדברי יחזקאל ונבנהו. אבל מ"מ צריך לסיפור בנין השני, שכן רוב עקרי הבנין מיוסדים בתבנית ה' אשר השכיל לדוד ולא ימוט. אלא מה שיזכנו הא-ל יתברך לדרוש עוד מן המקראות, מצורף לזה שע"י הסיפור הזה של הבית שני אנו יכולים לדרוש ולהבין בבנינא ד'יחזקאל. ואלו לא היה הסיפור [זה בית שני] נכתב בספר [במסכת מידות] לא מצאנו ידינו ורגלנו באותו הבנין העתיד שיבנה במהרה בימינו"³³.

וכך משולב בית המקדש של דוד ושלמה מספר מלכים בתכניות הבית השני ממסכת מידות ובהבנת תורת הבית השלישי שבספר יחזקאל.

"הבית על ראש ההר" (מג, יב)

למרות שהפטרות השבוע פותחת בכותר המכריז על הבית העתידי, עוסק גופה של ההפטרה בדברים אחרים. תחילתה במזבח, המכונה בפי יחזקאל 'הראל' או 'אריאל' (פסוקים יג יז), וסופה ב"חוקות המזבח ביום העשותו" (פסוק יח) - קרבנות המילואים המיוחדים למקדש השלישי (פסוקים יח-כז). על הבית עצמו ניבא יחזקאל בפירוט רב בפרקים הקודמים (מ-מב), ובהפטרות השבוע מוסיף הוא רק תיאור אחד של הבית: הבית ייבנה "על ראש ההר" (פסוק יב).

העובדה שבית המקדש נבנה על ראש הר אינה ניתנת לערעור, אבל מעניין שבתורה אין שום רמז לכך. הציון הגאוגרפי הר אינו מוזכר ביחס ל"מקום אשר יבחר ה'"³⁴. אכן פעם אחת נאמר "וקמת ועלית אל המקום" (דברים יז, ח), ודרשו חז"ל שבית המקדש

³² הפסוק הוא מדברי הימים א (כח, יט), והוא מתייחס לדברי דוד לשלמה לבניין בית ראשון.

³³ בעל התוספות יום טוב, ר' יום טוב ליפמן הלר, כתב פירוש על נבואות יחזקאל בשם "צורת הבית". מולו העמיד המלבי"ם בסוף פירושו ליחזקאל את החיבור 'תבנית הבית' ושניהם מופיעים זה כנגד זה בסוף פירוש המלבי"ם לספר יחזקאל.

³⁴ הביטוי מופיע שמונה פעמים בספר דברים: יב, ה יא כו; יד, כה; טז, ו; יז, ח; יח, ו; כו, ב. ישנם עוד איזכורים דומים "כי ירחק ממך המקום" (דברים יב, כא; יד, כד; ועוד).

גבוה מכל ארץ ישראל (זבחים נד, ע"ב), אך פעמים אחרות נאמר "והלכת אל המקום" (דברים יד, כה; כו, ב) "ובא בכל אוות נפשו אל המקום" (דברים יח, ו), ושני הפעלים האלה אינם מורים שהמקום הוא הר. ההר המדובר ביותר בתורה, גם בשמו המפורש וגם כ"הר" סתם, הוא הר סיני³⁵.

ישנם רמזים בתורה שבית ה' יבנה על הר. כגון "תביאמו ותטעמו בהר נחלתך" (שמות טו, יז), "עמים הר יקראו" (דברים לג, יט). יצחק נעקד "על אחד ההרים" (בראשית כב, ב), שאברהם קרא לו לאחר מעשה "ה' יראה אשר יאמר בהר ה' יראה" (שם שם, יד). אך כאן צריכים אנו לדברי חז"ל שההר הוא מקום המקדש: "ומסורת ביד הכל, שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארונה הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התבה, והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קרבן משנברא, ומשם נברא. אמרו חכמים אדם ממקום כפרתו נברא"³⁶.

במקום שסתמה תורה, פירשו ופירוטו נביאים. בעשרות פסוקים שבנביאים, וגם בכתובים, מצויין מקום המקדש - בהר. הביטויים 'הר הקודש', 'הר ציון' שכיחים מאד³⁷, ומצויים גם 'הר בית ה'', 'הר הבית' ו'הר ה'', בעיקר בנבואות הנחמה של בניין הבית השלישי.

גם אם מצאנו ש"הר" מציינ את מקום המקדש, את הצירוף 'ראש ההר' - כמו שמופיע בהפטרותנו בנבואת יחזקאל - לא מצאנו, אלא בנבואה אחת שהיא שתיים. כוונתנו לנבואת אחרית הימים, המופיעה בישיעיהו "נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות" (ישיעיהו ב, ב) ובשינויי לשון קלים במיכה³⁸. ויש להדגיש שבניין הבית בראש ההר נוגד בפרוש את מה שהיה בבית המקדש הראשון. שכן כך דרשה הגמרא: "וקמת ועלית אל המקום - מלמד שבית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל. לא הוי ידעי דוכתיה היכא, אייתו ספר יהושע, בכלהו כתיב 'וירד' 'ועלה' הגבול; בשבט בנימין 'ועלה' כתיב, 'וירד' לא כתיב. אמרי, שמע מינה הכא הוא מקומו. סבר למיבניה בעין עיטם דמדלי, אמרי נחתי בה קליל כדכתיב 'ובין כתפיו שכן'" (זבחים נד, ע"ב)³⁹. משמע שמקום הבית אמנם גבוה, אבל לא בשיא הגובה ולא בראש ההר, כבנבואת יחזקאל לגבי הבית השלישי.

³⁵ בתורה מופיע "הר סיני" במפורש כ-15 פעם, ועוד כ-45 פעם ללא הסומך סיני, אלא הר סתם.

³⁶ רמב"ם הלכות בית הבחירה ב, ב. ובכסף משנה מציינ שהמקור הוא "בפרקי דר' אליעזר ובמדרשות".

³⁷ 'הר הקודש' להטיותיו מופיע כ-30 פעמים ו'הר ציון' כ-20 פעמים.

³⁸ ובמיכה הנוסח: "יהיה הר בית ה' נכון בראש ההרים ונשא הוא מגבעות" (ד, א).

³⁹ תרגום חופשי: לא ידעו היכן המקום הגבוה, הביאו ספר יהושע [וראו] שבכל הגבולות נאמר 'וירד' 'ועלה' ובגבול שבט בנימין נאמר 'ועלה' ולא נאמר 'וירד' וכך הבינו ששם המקום. חשבו לבנות את המקדש בעין עיטם - המקום הגבוה ביותר, ולבסוף החליטו לרדת במקצת משום שנאמר 'ובין כתפיו שכן' - ולא בראשו ממש.

ומסביר המהר"ל בחידושי אגדות: "כי בנימין בפרט הוא מוכן לקבל כבוד שכינה ולפיכך כתוב 'ובין כתפיו שכן' כי הכתפים מיוחדים לקבל משא, ואין הראש מיוחד לקבל רק הכתפים, ולפיכך אין ראוי לבנות רק בדבר דומה שהוא מקבל והם הכתפים". וכן פירש רש"י בחומש: "ובין כתפיו שכן - בגובה ארצו היה בית המקדש בנוי, אלא שנמוך כ"ג אמה מעין עיטם...שכן אין לך נאה בשור יותר מכתפיו".

שמא יש להוסיף, שבתו המקדש בעולם הזה לא היו בראש ההר, משום שעדיין אין השם שלם ואין הכסא שלם, אבל לעתיד לבא כשיהיה "ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". אכן אז "באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגויים" (ישעיהו ב, ב), כנאמר בנבואת יחזקאל "זאת תורת הבית על ראש ההר". כי לעתיד לבא כולנו נעלה לא רק במעלה ההר, אלא עד ראש ההר.

**הפטרת ויקהל: "ויעש חירום"
מלכים א ז (מ-נ)**

"ויעש חירום...ויכל חירום" (ז, מ)

מעבר למכנה המשותף הכללי שבין הפרשה להפטרה - הלא הוא מעשה המשכן והמקדש - פותחת הפטרת השבוע, על שני מנהגיה, בהצגת האומן שבנה את מקדש שלמה. ההפטרה כמנהג הספרדים פותחת בפסוק יג, "וישלח המלך שלמה ויקח את חירם מצור בן אשה אלמנה. הוא ממטה נפתלי ואביו איש צרי חרש נחשת וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת לעשות כל מלאכה בנחשת"; וההפטרה למנהג בני אשכנז פותחת בפסוק מ, "ויעש חירום את הכיורות...ויכל חירום לעשות את כל המלאכה אשר עשה למלך שלמה בית ה'". זאת במקביל לנאמר בפרשה "ויאמר משה אל בני ישראל ראו קרא ה' בשם בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה וימלא אותו רוח א-להים בחכמה בתבונה ובדעת ובכל מלאכה" (שמות לה, לא)⁴⁰.

בטרם נתייחס לתכונות המשותפות של שני הבונים - בצלאל וחירם, נבדוק כמה אומנים עמדו בראש עושי מלאכת הקודש. במשכן ברור שהיו שני ראשים, "ואני הנה נתתי אתו את אהליאב בן אחיסמך למטה דן" (שמות לא, ו). ומכאן ואילך בכל מקרה שיוזכר בצלאל, ייזכר לצדו גם אהליאב⁴¹. השאלה היא, אם בראש העושים במקדש שלמה עמד חירם לבדו, או שסייע בידו חירום. בפסוק מ מדובר על חירום ועל חירם, האם מדובר באדם אחד ששמו שונה קמעא, או שמדובר בשני אנשים שונים.

מעניין, שגם בדברי הימים מצוי כתיב שונה לשם חירם. וכך נכתב בפסוק המקביל לפסוק מהפטרנו: "ויעש חורם את הסירות ואת היעים ואת המזרקות ויכל חירם לעשות את המלאכה" (דברי הימים ב ד, יא). ושם בהמשך, "ואת הסירות ואת היעים...עשה חורם אביו למלך שלמה". יש אפוא, חירם, ויש חורם או חירום, אביו של חירם.

אכן רוב המפרשים לא שתו לבם להבדלים בכתיב. באמת מצאנו הבדלים כאלה גם בשמו של מלך צור שנקרא במלכים חירם, אבל בדברי הימים ב (פרק ב), נקרא פעמים אחדות חורם. גם המלבי"ם אינו נותן משמעות שונה לכתיב של השמות, ורואה בשמות חירם, חורם, חירום שם אחד בהגייות שונות, ואעפ"י כן מבאר המלבי"ם שמדובר באב ובנו: "ולי נראה שמה שכתב בדברי הימים ששלח מלך חירם מכתב אל שלמה ועתה

⁴⁰ יצויין שבהפטרות נזכר חירם לראשונה - בהפטרנו, ובפרשיות הוזכר בצלאל כבר בפרשת כי תשא (לא, א-ז).

⁴¹ "הוא ואהליאב בן אחיסמך" (שמות לה, לד); "ועשה בצלאל ואהליאב" (שם לו, א); "ויקרא משה אל בצלאל ואל אהליאב" (שם לו, ב). אמנם מכאן ואילך נאמר "ויעש" וגם "ויעש בצלאל" (לו, א) אבל בסיכום נאמר "ובצלאל בן אורי...ואתו אהליאב בן אחיסמך" (לח, כב-כג).

שלחתי לך איש חכם בן אשה מן בנות דן ואביו איש צרי יודע לעשות בזהב ובכסף, זה היה אביו של חירם זה, והיה שמו גם כן חירם⁴², והוא נשלח מאת מלך צור בתחילת הבניין, והוא היה יודע לעשות גם בזהב ובכסף והוא היה בן אשה מבנות דן ומצד אביו היה מבני צור ואחר שבע שנים מת, ושלח שלמה אחר בנו, ועל זה אמר 'וישלח שלמה ויקח את חירם מצר'. כי הראשון בא אליו בפקודת מלך צור והשני בא ע"י ששלח שלמה אחריו, והוא היה בן אשה אלמנה ממטה נפתלי והיתה אלמנה כי מת חירם בעלה וזה השני היה רק חורש נחשת בלבד" (ז, יד)⁴³.

ועל פי זה מבאר המלבי"ם את הפסוק בהפטרנו "ויעש חירום את הכיורות ואת היעים, ויכל חירם לעשות את כל המלאכה" (ז, מ) - "כבר הוכחתי ששני חירם היו, וחירם שעשה את הסיירות ואת היעים היה אביו של חירם זה...ר"ל חירם הראשון עשה את הכיורות, ומה שכתוב 'ויכל חירם' - הוא חירם בנו, שהוא כילה יתר המלאכה"⁴⁴.

על סמך הקשר המשפחתי-תעסוקתי של אב ובן שעוסקים במלאכה זהה, ועל סמך הדגשת הכתוב בדברי הימים שאם אבי חירם היתה מבנות דן, מסיקה הגמרא הנהגה מעשית: "אמר ר' יוחנן, מנין שלא ישנה אדם מאומנותו ומאומנות אבותיו"⁴⁵, שנאמר 'וישלח המלך שלמה ויקח את חירם מצר' - ואמר מר אימיה מבית דן וכתוב 'ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן'" (ערכין טז, ע"ב).

הקשר השבטי של חירם שהתגלה בזה, סוגר מעגל עם האנשים שבנו את המשכן. "את מוצא שנעשה המשכן, שני שבטים היו שותפים במלאכתו - שבטו של דן ושבטו של יהודה. שבטו של יהודה - בצלאל, ושבטו של דן - אהליאב בן אחיסמך למטה דן. וכן במלאכת המקדש שני שבטים הללו שותפים 'וישלח המלך שלמה בן אלמנה ממטה דן' ושלמה בן דוד שהיה משבטו של יהודה"⁴⁶.

נזכיר שהמטרה שלשמה נבחרו אנשים משבט דן להיות שותפים בבנין בית ה', היא ללמד אחדות ועונה: "אין לך גדול משבט יהודה [מלכות] ואין לך קטן משבט דן [מאסף ואחרון לכל המחנות]. אמר הקב"ה יבוא ויזדווג לו, שלא יהיו מבזים אותו ושלא יהא רוח אדם גסה עליו, לפי שהגדול והקטן שווים לפני המקום. בצלאל משל יהודה ואהליאב מדן מזדווג לו" (שמות רבה מ, ד).

כמובן, חירם לא הגיע לדרגתו של בצלאל שנאמר בו שחסה "בצל-א-ל" (ברכות נה, ע"א), "ואפילו דברים שלא שמע מפי רבו, הסכימה דעתו למה שנאמר למשה מסיני"

⁴² המלבי"ם מדבר על שני אנשים, אב ובן, שנקראו שניהם חירם, ואינו שם לב לכתוב השונה שבפסוקים חירם-חורם.

⁴³ גם האברבנאל מציין שהיו שני אישים - אב ובנו, שנקראו חירם.

⁴⁴ המלבי"ם מפנה לתורה והמצוה 'שבמקום שכפל השם לבלי צורך יורה שהשם הנשנה אינו השם הראשון'.

⁴⁵ הגירסא בילקוט שמעוני, רמז קפה: 'שלא ישנה אדם אומנותו מאומנות אבותיו'.

⁴⁶ שמות רבה מ, ד; ומובא בהמשך ילקוט שמעוני, שם שם. המדרש מסיים 'מכאן שאין אדם צריך להיות מחליף בצידו', והמתנות כהונה בשמות רבה פירש שכוונתו לגמרא בערכין שלא יחליף אדם חזקת אומנותו.

(ירושלמי פאה א, א), "והקב"ה קרא לו חמש שמות של חיבה על שם המשכן" (שמות רבה מ, ד). אבל המעלה היתרה שבו היתה גם לחירם. "אמר רב יהודה אמר רב, יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהם שמים וארץ, כתיב הכא 'וימלא אותו רוח א-להים בחכמה ובתבונה ובדעת' וכתוב התם 'ה' בחכמה יסד ארץ, כונן שמים בתבונה' וכתוב 'בדעתו תהומות נבקעו'" (ברכות נה, ע"א)⁴⁷.
תכונה זו של חכמה, בינה ודעת נאמרה גם בחירם: "וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת" (ז, יד)⁴⁸; וגם בזה שווים המקדש והמשכן.

"בית ה'" (ז, מ) - משכן ומקדש

ההבדל בין משכן משה - נושא פרשת השבוע, לבין מקדש שלמה - נושא ההפטרה, חורג בהרבה מעבר לפער שבין אוהל מועד עראי ומטלטל, לבין בית ה' יציב וקבוע. ההבדלים הם רבים ומשמעותיים, הן ביחס למבנים עצמם, והן ביחס לכלי השרת - כלי הקודש אשר בהם.

ההבדלים שבין המשכן והמקדש, הנובעים מהעובדה שזה מיטלטל וזה קבוע, מקורם בחומרי הבניין ובגודלו. "עצי שיטים" במדבר מול "אבן שלמה" בירושלים ונפח מבנה המקדש גדול פי תריסר מנפח המשכן⁴⁹. ברם ישנם הבדלים נוספים. בניגוד למשכן שהיה מחולק לשניים - קודש וקודש הקדשים - היתה במקדש יחידה נוספת - האולם, שהוא מעתה חלק בלתי נפרד מבית ה'⁵⁰. כמו כן נוספו למקדש יציעים ותאים מסביבו, ועמודים שפיארו את חזית הבית.

בכלי השרת ישנם שינויים רבים, מהם בצורה, מהם במספר, ומהם כלים חדשים שלא נזכרו במלאכת המשכן⁵¹. מזבח העולה וכרובי הארון במקדש היו שונים וגדולים מאלו שבמשכן. הפטרתנו מספרת על עשר מנורות (ז, מט) לעומת האחת שבימי משה. למרות האמור בהפטרה "ואת השלחן אשר עליו לחם הפנים" (ז, מח), היו במקדש עשרה שלחנות (דברי הימים ב ד, ח). בהפטרה אנו קוראים על כלים שונים ומשונים שלא בא זכרם בין כלי המשכן. כלים גדולים כגון הים של שלמה (ז, מד), ומכונות (ז, מג) וגם כלים קטנים "סיפות מזמרות מזרקות... פותות" (ז, ז).

⁴⁷ ועיין מה שכתב על פי זה בהשוואה של המשכן והעולם, בנפש החיים, שער א, פרק ד, בהגה"ה.

⁴⁸ אם כי הכתוב מסיים בסייג מסויים, "לעשות כל מלאכה בנחשת", אבל לא חב"ד כלליים.

⁴⁹ מידות המשכן: 30 אמות אורך, 10 אמות רוחב, 10 אמות גובה (שמות כו) - סה"כ 3000 אמות מעוקבות. מידות המקדש: 60 אמות ארכו, 20 אמות רוחב, 30 אמות קומתו (מלכים א ו, ב) - סה"כ 36000 אמות מעוקבות.

⁵⁰ 'אלו הן הדברים שהן עיקר בבניין הבית: עושין בו קדש, וקדש הקדשים. ויהיה לפני הקדש מקום אחד והוא הנקרא אולם. ושלתן נקראים היכל" (רמבם, הלכות בית הבחירה א, ה).

⁵¹ רבים מלומדי התנ"ך אינם מודעים להבדלים הללו, משום שאנו רגילים בלימוד חומש כל שנה ושנה, אבל רק מיעוט בקי, לצערנו, גם בספרי הנביאים. ההבדלים הללו, יש להזכיר, אינם עולים מדקדוק פרשנים או עיון בדברי חז"ל במדרשים נידחים, אלא מפורשים במקראות עצמם.

השאלה העולה מאליה היא, מהיכן נטל שלמה עטרה לעצמו לחדש שינויים מפליגים אלו. התורה מקדישה שתי פרשיות שלמות, תרומה ותצוה, כדי לצוות את משה על כל פרט קטן מפרטי המשכן וכליו, והיכן המקבילה שלהן במקדש שבנה שלמה? חשוב לציין, שגם בבניין הבית עצמו שלמה פועל על דעת עצמו ללא צו מפורש לבנות עתה את בית המקדש. ובזה הלשון שולח שלמה לחירם: "ועתה הניח ה' א-להי לי מסביב... והנני אומר לבנות בית לשם ה' א-להי" (מלכים א ה, יח-יט).

אכן כבר בתורה מוזכר פעמים "המקום אשר יבחר ה'", וגם היה ציווי כללי לדוד שבנו יבנה מקדש "כאשר דבר ה' אל דוד אבי לאמר בנך אשר תחתיך על כסאך הוא יבנה בית לשמי" (שם ה, יט), ודוד אכן ציווה את שלמה לבנות את המקדש: "ויקרא לשלמה בנו ויצוהו לבנות בית לה' א-להי ישראל" (דברי הימים א כב, ו), הרי ששלמה קיבל צו מפורש מאביו לבנות מקדש.

ברם מקורות אלו אינם עונים על הסמכות לשנות את תכניות הבית ואת הכלים ששלמה נוטל על עצמו. יתרה מזאת, לכאורה קיים פסוק האוסר שנוי בכלי הקודש, שהרי כך נאמר למשה "ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו" (שמות כה, ט), ופירש רש"י: "לדורות, אם יאבד אחד מן הכלים או כשתעשו לי כלי בית עולמים כגון שולחנות ומנורות וכיורות ומכונות שעשה שלמה, כתבנית אלו תעשו אותם"⁵². וכבר השיג עליו הרמב"ן על אתר: "ולא ידעתי שיהיה זה אמת שיתחייב שלמה לעשות בית עולמים כתבנית אלו, ומזבח הנחשת עשה שלמה עשרים אמה אורך ועשרים רוחב"⁵³.

אכן בספר דברי הימים א נאמר מפורש: "ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם ואת בתיו וגנזכיו ועליותיו וחצריו הפנימיים ובית הכפרת ותבנית כל אשר היה ברוח עמו... הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית" (כח, יא-יט), ופירש רש"י: "הכל דרש שמואל מן התורה ברוח הקודש ולימד לדוד כן". וכן מצינו בירושלמי "זו מגילה שמסר שמואל לדוד" (מגילה א, א); אבל רש"י בגמרא פירש "שהודיעו הקב"ה ע"י גד החוזה ונתן הנביא"⁵⁴.

ואכן כך פירש "דרכי דוד" את דברי רש"י בתורה: "וכן תעשו לדורות" - היינו דווקא בלא נביא ואורים ותומים. אבל על פיהם יכולים לעשות שינוי בתבניתם".

מקור השינויים הוא אפוא נביא שמואל שהעביר [גם באמצעות תלמידיו גד ונתן] לדוד את תבנית בית המקדש. מערכת היחסים בין שמואל לדוד עמוקה ורחבה ולא ניתן להקיפה במסגרת זו⁵⁵, נציין רק זאת שמלבד פגישתם בעת משיחת דוד, הם נפגשו רק

⁵² המקור בגמרא סנהדרין טז, ע"ב; שבועות טו, ע"א אולם שם מדובר על נושא שונה במקצת: "אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים וסנהדרין של שבעים ואחד. מה"מ?...? 'וכן תעשו' - לדורות".

⁵³ תירוצים נוספים על השגת הרמב"ן ראה אור החיים, שמות כה, ט; פרוש הרב שוועל לרמב"ן כאן. ⁵⁴ רש"י, סוכה נא, ע"ב. בגמרא מביאה פסוק זה בהקשר לשינוי שנעשה בבית המקדש בעזרת הנשים.

ובדעת מקרא, דברי הימים א כח, יט כתב שגד ונתן נמנו עם בית מדרשו של שמואל. ⁵⁵ עיין ספרי עיוני מקרא א, עמ' 238, סעיפים 4-5; ועיוני מקרא ב, חלק חמישי.

פעם אחת נוספת ב"ניות ברמה"; ובשתי הפגישות הללו אין בתנ"ך דיבור ישיר ביניהם. התנ"ך מציין רק שבפגישה השנייה סיפר דוד לשמואל "את כל אשר עשה לו שאול". שמואל אינו מגיב, והפסוק מסיים "וילך הוא ושמואל וישבו בניות" (שמואל א יח, יט). והגמרא שואלת "וכי מה ענין ניות אצל רמה? אלא שהיו יושבים ברמה ועוסקים בנויו של עולם". רש"י: "למצוא מקום לבית הבחירה מן התורה" (זבחים נד, ע"ב)⁵⁶. ואולי לזה רומז הכתוב: "המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם" (דברי הימים א ט, כב)⁵⁷. חז"ל הפליגו מאד בשבח הלימוד בלילה היחידאי הזה: "רב הונא בר' יוסי אמר, אותו הלילה שברח דוד מלפני שאול למד משמואל הנביא מה שאין תלמיד ותיק לומד במאה שנה"⁵⁸. והרמב"ם מנה לימוד לילי זה בשרשרת העברת התורה "ושמואל קיבל מעלי ובית דינו, ודוד קיבל משמואל ובית דינו"⁵⁹. הנה כי כן מצאנו הקבלה נוספת בפסוק "משה ואהרן בכהניו, ושמואל בקוראי שמו" - שניהם מצווים על בניין בית ה', ושניהם מוסרים תכניות מפורטות לבניין המשכן והמקדש.

"עמודים שנים" (ז, מא) - יכין ובעז

הפטרנו מתארת את סיום העבודה הגדולה של בניין מקדש שלמה. הפסוק הראשון פותח ב"ויכל חירם לעשות את כל המלאכה" (ז, מ), בדיוק כמו שנאמר במשכן "ותכל כל עבודת משכן אוהל מועד" (שמות לט, לב). המפרשים עמדו על השוואת לשון זו עם פרשת הסיום של בריאת העולם, "ויכל א-להים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה" (בראשית ב, ב) והשוו את עשיית העולם לעשיית המשכן "שהוא שקול נגד בריאת עולם"⁶⁰. מטבע הדברים, אין בסיכום כדי לכלול את כל פרטי הבנייה ועשייה הענפים. המקרא כאן בוחר פרטים מספר⁶¹, כדי להציג דרכם את המלאכה העצומה, והפרט הראשון שמונה הכתוב בסיכום מלאכת בניין המקדש הוא "עמודים שנים". בפירוש דעת מקרא כתב: "הכתובים מנו אותם ראשונים משום גדלם ותפארתם, שכיוצא בהם לא רק שלא עשו שבי ציון בבית שני, אלא אף הורדוס, שעל המקדש שבנה אמרו חכמים 'מי שלא ראה בניין הורדוס לא ראה בניין נאה מימיו' אף הוא לא עשה כיוצא בהם" (ז, מא). ואכן העמודים היו מרשימים מאד הן בגודלם והן בצורתם. בתחילת פרקנו (פסוקים טו-כג) מפורט מעשה העמודים. גובהם היה י"ח אמות (פסוק טו) ועליהם כותרת חמש אמות (פסוק טז). ולפי זה גובה העמודים היה כעשרים ושלוש אמות, שהן כשנים עשר

⁵⁶ להשלמת הדברים עיין מאמרי 'מלכות של תורה' בספר באר מים חיים, אסופת מאמרים לזכרו של

ראש הישיבה, הרב חיים יעקב גולדוויכט זצ"ל, עמ' 363.

⁵⁷ במקור מדבר הפסוק על ספרי הייחוס של בני ישראל.

⁵⁸ מדרש שמואל, ג כב, ד (מובא באישי התנ"ך, עמ' קח).

⁵⁹ הקדמת הרמב"ם ליד החזקה.

⁶⁰ עיין נפש החיים, שער א, פרק ד, בהגה"ה ד"ה כי המשכן; נ' ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות,

עמ' 486.

⁶¹ אם כי בתורה יש חזרה על כל הפרטים של בניין המשכן וכליו.

מטרים⁶². קוטר כל עמוד היה כשני מטר, שהרי נאמר "וחוט שנים עשרה אמה יסוב את העמוד", מכאן שהקוטר של כל עמוד היה כארבע אמות. גולת הכותרת של העמודים היו הכותרות המקושטות להפליא בשבכות רימונים מעשה שושן, המתוארים בהרחבה בחמישה פסוקים (טז-כ)⁶³.

ברור, שהעמודים בלטו ונראו לעין כל הבא בשערי המקדש. המדרש מדמה אותם עצמם לעיניים: "כנגדן בגוף שתי עיניים, שהעיניים גבוהות ונתונות בראש, כך היו שני העמודים גבוהים" (ילקוט שמעוני, רמז קפה). יש לזכור שבתורה מופיעות העיניים גם במשמעות של הנהגה רוחנית - של ראייה רוחנית מורה ומדריכה. וכך דרשו חז"ל על הפסוק "אם מעיני העדה נעשתה לשגגה" (במדבר טו, כד), "ההוראה תלויה בבית דין" (הוריות ה, ע"א). הדימוי של העמודים לעיניים מדגיש את החשיבות הרבה שייחסו חז"ל לעמודים.

על המעמד המיוחד של העמודים נוכל לעמוד גם מהעובדה שיש להם שם פרטי מעבר לשם העצם הכללי: "ויקם את העמודים לאולם ההיכל, ויקם את העמוד הימני ויקרא את שמו יכין, ויקם את העמוד השמאלי ויקרא את שמו בועז" (ז, כא), ממש כאילו היו העמודים חיים ובעלי זהות ואישיות משל עצמם. רד"ק כתב: "מה שקרא שם לעמודים לסימן טוב, לפי שהיו בכניסת הבית קרא להם שמות לסימן טוב". יצוין שלבד מהעמודים לא היה שום כלי שהתייחד בקריאת שם לעצמו⁶⁴. גם הפועל "ויקם" החוזר שלש פעמים בפסוקנו, וגם העובדה שהביטוי "ויקרא את שמו" החוזר פעמיים לא מציין את נושא הפסוק, ומשאיר את הבחירה בידי הקורא [מי קרא לעמודים שם? חירס? שלמה? ואולי ה' כמו "ויקרא את שם אדם"?] מוסיפים לחגיגות ולרוממות שבפסוק ומקנים משנה חשיבות ליכין ולבועז.

השמות 'יכין' ו'בועז' מכוונים בודאי להורות על הקשר שבין המקדש וישראל. במדרש מצינו: "יכין כנגד הירח - 'כירח יכון עולם' (תהלים פט, לח), בועז כנגד השמש, שהוא יוצא בגבורה ועוז, שנאמר 'שיש כגבור לרוץ אורח' (שם יט, ו)⁶⁵. רד"ק מביא את המדרש ומסביר: "לאחד יכין מלשון הכנה - שיכון הבית לעולם... ובועז לשון עוז והיא מילה מורכבת 'בו-עז' - כלומר, שיתן הא-ל בו עוז וקיום כמו שנאמר 'ה' עוז לעמו'". לפי פירוש רד"ק, מביעים השמות של שלמה ברכה למקדש עצמו שיכון ויקום לעולם. שמא ייתכן ללמוד בדרך שונה. השמות מביעים ברכה שהמקדש ישפיע לעם ולעולם. בזכות המקדש יכוננו העם והיקום לעולם, והמקדש ישפיע גבורה ועוז לקיומם, כמו שהשמש משפיעה קיום לעולם ובזכותה יש בו חיים. אזכור השמש והירח מחזק שוב את

⁶² בדברי הימים ב כה, יז נאמר 'עקומת הכותרת שלש אמות'. את הסתירה מתרץ רש"י "העמוד תחוב בכותרת שתי אמות" ולפי זה הגובה הכלליים היה $18+3=21$ אמות. אבל רד"ק מתרץ: "אמרו רבותינו שתי אמות התחתונות של כותרת היו שוות לעמוד שלא היה בהם צורה וצלם ושלש עליונות הן נפרדות מוקפות שבכה", ולפי זה הגובה הכללי $18+5=23$ אמות.

⁶³ מקור הביטוי 'גולת הכותרת' הוא בהפטרותנו, שבה הוא חוזר 3 פעמים בשני פסוקים (לא, מב).

⁶⁴ רק המזבח נקרא בפי יחזקאל 'אריאל' או 'הראל' (יחזקאל מג, טו-טז).

⁶⁵ ילקוט שמעוני, רמז קפה, בשם מדרש תדשא.

הקשר בין המקדש ובריאת העולם ואת העובדה שהברכה באה לעולם דווקא ממקום המקדש ועל ידי המקדש. כמאמר חז"ל: "אלו היו אומות העולם יודעים מה המקדש יפה להם, קסטרויות [=משמרות] היו מקיפים אותו לשומרו, שהיה יפה להם יותר משל ישראל" (במדבר רבה א, ג).

למלבי"ם פירוש אחר בשמות העמודים: "והנה בשני העמודים רמז על שני ההנהגות שה' מנהיג את עולמו. ההנהגה הקבועה מששת ימי בראשית היא מיוחסת תמיד ליד שמאל ונקרא בועז⁶⁶, כי עוז ה' קבוע בו לא ישתנה לעולם [=ההנהגה הטבעית על פי חוקי הטבע הקבועים]. וההנהגה הניסית שיעשה ה' לפי הצורך ולפי הכנת התחתונים קרא יכין, כי זאת יכין תמיד לפי הרצון המתחדש לפי מעשה התחתונים [=ההנהגה הניסית התלויה בהכנה של בני האדם והיותם ראויים לנסים], וכבר בארו הא-להיים [=המקובלים] כי הני תרי סמכי הם שני הירכיים נצח והוד, הימני משפיע והשמאלי מקבל, והם לעומת יסוד ומלכות"⁶⁷.

דברי המלבי"ם שיכין ובוועז הם משפיע ומקבל, זורעים אור על פירושו המפתיע של האברבנאל: "ולזה קרא אחד מהם יכין לרמוז אל דוד שהכין הדברים לבית ה' כמ"ש 'והנה בעניי הכינותי לבית', וקרא האחד בועז לרמוז אל שלמה שבו היה עוז הבניין ועיקרו... ולפי שהיה יכין רומז לדוד אביו, נתן לו המקום היותר נכבד"⁶⁸.

ואפשר שכאן המקור לתואר הכבוד "עמוד הימני". בגמרא מסופר שכינו את רבי יוחנן בן זכאי בתואר "עמוד הימני": "אמרו לו תלמידיו לרבן יוחנן בן זכאי, עמוד הימני וכי" (ברכות כח, ע"ב), ופירש רש"י: "שני עמודים העמיד שלמה באולם, שם הימני יכין ושם השמאלי בועז, והימני לעולם חשוב". הוא היכין, הוא המכין, הוא דוד, הוא העמוד הימני החשוב.

⁶⁶ ועיין עוד על צד ימין-דרום-חכמה מול צד שמאל-צפון-עושר, רלב"ג ודעת מקרא כאן.

⁶⁷ מלבי"ם, מלכים א ז, כא. וכעין זה עיין רלב"ג על ההקבלה יכין-ימין-נצח, בועז-שמאל-הוד. ועי"ש שהסביר את מהות המספר 18, אורך העמודים י"ח אמה.

⁶⁸ אברבנאל, מלכים א פרק ח, תשובת השאלה השישית, ד"ה ואתה. גם הוא מסביר את מהות המספר י"ח אמות.

**הפטרות פקודי: "ותשלם כל המלאכה"
מלכים א ז (נא) - ח (כא)**

"ותשלם כל המלאכה" (ז, נא)

כיאה להפטרה של הפרשה האחרונה מבין פרשיות המשכן, עוסקת הפטרתנו בהשלמת בניין המקדש, ועיקרה - תפילת שלמה בעת חנוכת הבית. ההפטרה פותחת בפסוק האחרון של פרק ז המתאר את בניין המקדש: "ותשלם כל המלאכה אשר עשה המלך שלמה בית ה', ויבא שלמה את קדשי דוד אביו את הכסף ואת הזהב ואת הכלים נתן באוצרות בית ה'". בפסיקתא רבתי מצאנו שתי דרשות הקושרות את הרישא והסיפא של הפסוק לדמותם של דוד ושלמה, ומוצאות יתרון בהנהגה של הבן על אביו. על הרישא "ותשלם כל המלאכה" דרשו: "חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב' (משלי כב, כט) - זה שלמה. אתה מוצא כשבנה ביתו הוא - הוא בונה ליי"ג שנה וכשבנה בית המקדש - הוא בונה אותו לז' שנים⁶⁹... שנתעצל בביתו, ובביתו של הקב"ה לא נתעצל. ולא עוד אלא שהקדים כבודו של הקב"ה לכבודו. לכן נתן אומר לאביו 'האתה תבנה לי בית' אמר לו אתה הקדמת כבודך לכבודי שמשראית עצמך יושב בבית ארזים תבעת בניין בית המקדש כדכתיב 'ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וארון הא-להים יושב בתוך היריעה' (שמואל ב ז, ב) אבל שלמה מקדים כבודי לכבודו"⁷⁰.

הזריזות המופלגת של שלמה היא כפולה. הן בהקדמת בניין בית ה' לביתו, והן במשך הזמן שהקדיש לבניין בית ה' לעומת ביתו. זריזות זו מקבילה לשתי הפנים במידת הזריזות המוסברת ע"י הרמח"ל: "חלקי הזריזות שנים. אחד קודם המעשה ואחד אחרי כן. קודם התחלת המעשה הוא שלא יחמיץ האדם את המצוה... ימהר יחיש מעשהו לאחוז בה ולעשות אותה... הזריזות אחר התחלת המעשה היא שכיון שאחז במצוה ימהר להשלים אותה"⁷¹.

שכרו של שלמה בשל זריזותו היה רב, וכך ממשיכה הפסיקתא: "ולפי שנזדרז במלאכת המקדש - זכה להתייחד עם המלכים הצדיקים. אמר ריב"ל ראוי היה שלמה להמנות עם שלשה מלכים שאין להם חלק לעולם הבא, שנאמר 'נשיו הטו את לבו' (מלכים א יא, ג) ועל שנזדרז במקדש לא נתייחס עמהם שימנה עם אלו המלכים החשוכים ירבעם ואחאב ומנשה, אלא זכה להתייחס עם המלכים הצדיקים. מי גרם לו

⁶⁹ "ויבנהו שבע שנים.. ואת ביתו בנה שלמה שלש עשרה שנה" (מלכים א ו, לח; ז, א). וסמיכות הפסוקים זה אצל זה נועדה כנראה להדגיש את ההבדל.

⁷⁰ דרשות הפסיקתא מובאות בספר הרב מ.ז. שטרן, "נ"ך עם תורה שבע"פ, ירושלים תש"ס, עמ' צח ועמ' קב.

⁷¹ מסילת ישרים, פרק ז, בביאור חלקי הזריזות. רמח"ל מזכיר את שלמה בהמשך דבריו.

לכך ע"י שנזדרזו במלאכת הקודש והמקדש והיא פרשה שלום עליו שנאמר 'ותשלם כל המלאכה' - ותהי שלום כל המלאכה"⁷².

השלום והשלמות של המלאכה אינם מתייחסים רק לשלמה אלא לכל מעשה הבריאה, ואכן הפסיקתא ממשיכה ומדייקת: "ותשלם כל המלאכה' - 'ותשלם המלאכה' אין כתיב כאן, אלא 'כל המלאכה' - מלאכת ששת ימי בראשית שְׁלֹמֶה, כדכתיב 'מכל מלאכתו אשר ברא א-להים לעשות' (בראשית ב, ג). 'ועשה' אין כתיב כאן אלא 'לעשות' - עדין יש מלאכה אחרת. וכיון שבא שלמה ובנה את בית המקדש, אמר הקב"ה, עכשיו שְׁלֹמֶה מלאכת שמים וארץ. לכן נקרא שלמה - שהשלים הקב"ה מלאכת ששת ימי בראשית לתוך מעשה ידיו - ותשלם כל המלאכה".

המדרש השני בפסיקתא רבתי שם מבאר את הסיפא של הפסוק: "ויבא שלמה את קדשי דוד אביו" - "ולמה לא נצרך להם? יש דורשים לשבח ויש דורשים לגנאי. לשבח - דוד ביקש על הדבר, אמר לפני, רבון העולמים צופה אני בנבואתי שסוף בית המקדש להיחרב, וכל מה שהפרשתי מבתי עבודת אלילים שהייתי מחריב, שלא יהיו העובדי אלילים אומרים...ננערו אלוהינו וגבו נקמתם והחריבו בית א-להיו. לכך נתפלל שלא יצטרך להם שלמה⁷³. ומי שדורש לגנאי על שבא הרעב בימי דוד שלש שנים. וכמה אוצרות היו לו לדוד צבורין מכסף וזהב מה שהיה מתקין לבית המקדש, היה צריך להוציאו ולהחיות בו את הנפשות ולא עשה כן"⁷⁴, אמר לו הקב"ה, בני מתים ברעב ואתה צובר ממון לבנות בו בניין? חייך אין שלמה נצרך מהם כלום!"

ושני המדרשים טעונים הסבר. הייתכן "להאשים" את דוד בחוסר דאגה ובזלזול בעם ישראל ח"ו? הרי דוד מסר נפשו על העם הן במלחמות⁷⁵, והן כשהתחייבו עונש משמים⁷⁶, וכן נאמר "כי הוא יוצא ובא לפניהם" (שמואל א יח, טו).

שמא חל גם כאן הכלל ש"הקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה"⁷⁷. חלותו של כלל זה אינה רק על אנשים צדיקים באופן כללי, אלא גם על מצוות מסויימות שאנשים

⁷² הושה לסנהדרין קד, ע"ב: 'אמר רב יהודה אמר רב בקשו עוד למנות אחד [=להוסיף את שלמה לרשימת המלכים שאין להם חלק לעולם הבא] יצתה בת קול ואמרה מי שהקדים ביתי לביתו ולא עוד אלא שביתי בנה בשבע שנים וביתו בשלש עשרה...ולא השגיח עליה".

⁷³ וכבר ראינו שטענת עובדי אלילים שאלוהיהם פעלו היא טענה מתקבלת - 'פן יאמרו ידינו רמה ולא ה' פעל כל זאת" (דברים לב, כז). 'עז בכור השפחה - שלא יאמרו יראתם תבעה עלבונם והביא פורענות על מצרים" (רש"י, שמות יא, ה).

⁷⁴ דוד סבר, כנראה, שהרעב בא כעונש על היחס לגבעונים, כמו שנאמר 'זיבקש דוד את פני ה' ויאמר ה': אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים" (שמואל ב כא, א).

⁷⁵ שמואל ב כא, טז-יז: 'זיאמר להכות את דוד..אז נשבעו אנשי דוד לו לאמר לא תצא עוד אתנו למלחמה ולא תכבה נר ישראל".

⁷⁶ שמואל ב כד, יז: 'זיאמר דוד אל ה' בראותו את המלאך המכה בעם...ואלה הצאן מה עשו, תהי נא ידך בי ובבית אבי".

⁷⁷ ילקוט שמעוני תהלים, רמז תשס; בבראשית רבה (לג, א) נאמר: "מדקדק עם הצדיקים וגובה מהם מיעוט מעשים רעים שעשו בעולם הזה כדי להשפיע עליהם שלום לעולם הבא". והושה ויקרא י, ג: 'בקרובי אקדש" ובגמרא (זבחים קטו, ע"ב): 'ונקדש בכבודי - אל תקרי בכבודי אלא במכובדי".

מהדרים בהם במיוחד. על מצוות אלו יש לתת דין וחשבון מיוחד וכל נפילה זעירה מההידור הרגיל תובעת פרעונה. כך נענש יעקב איש האמת על הניסיון שנצטווה לשקר, וכך נענש דוד על כריתת מעיל שאול למרות שהיה צדיק ביחסו לשאול⁷⁸. דווקא מפני שדוד מסר עצמו על בית המקדש ועל עם ה' והיה מהדר מאד במצוות אלו - כל צל של הזנחה וכל קמט קל של חסרון משאירים רושם אדיר, הזוקק כפרה וניקיון.

"ה' אמר לשכון בערפל" (ח, יב)

במרכז הפטרותנו המתארת את חנוכת מקדש שלמה ברוב פאר והדר, עומדים שלשה פסוקים המדברים בענן⁷⁹. "ויהי כצאת הכהנים מן הקדש והענן מלא את בית ה'. ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה'. אז אמר שלמה ה' אמר לשכון בערפל" (י-יב). העובדה ששלמה בוחר לפתוח את תפילתו, הארוכה מאד⁸⁰, דווקא בעניין הענן והערפל, מדגישה את חשיבות המסר של הענן דווקא בהקשר למקדש. נשים לב שהענן מלווה ומסתיר כל התגלות מיוחדת של השכינה. עוד לפני מתן תורה מצאנו: "ויהי ביום השלישי בהיות הבוקר ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר" (שם שם, טו), ובמעמד עצמו "ויהי ביום השלישי בהיות הבוקר ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר, ויכס הענן את ההר, וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים...ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר" (שם כד, טו-יח).

גם גילוי השכינה במשכן מכוסה בענן. בחמשת הפסוקים האחרונים בספר שמות, אחר "ויכל משה את המלאכה" נאמר: "ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן. ולא יכל משה לבא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן וכבוד ה' מלא את המשכן. ובהעלות הענן מעל המשכן יסעו בני ישראל בכל מסעיהם, ואם לא יעלה הענן ולא יסעו עד יום העלות. כי ענן ה' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם" (שמות מ, לד-לח).

במעמד קבלת התורה נוסף לצד הענן גם תיאור האש: "והר סיני עשן כולו מפני אשר ירד עליו ה' באש" (שמות יט, יח); ובצירוף האש לענן: "את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר מתוך האש הענן והערפל" (דברים ה, יט). ברם בהפטרותנו ובספרנו אין האש מוזכרת, אבל בבניין המקדש שבדברי הימים האש מוזכרת⁸¹: "וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מהשמים ותאכל העולה, וכבוד ה' מלא את הבית ולא יכלו הכהנים

⁷⁸ עיין מענבי הכרם, ספר בראשית, עמ' 99-97.

⁷⁹ אם לא נתחשב בפסוק הראשון בהפטרה, המדבר בסיום מלאכת המשכן, ישנם תשעה פסוקים לפני שלושת הפסוקים המרכזיים של הפטרה, ותשעה פסוקים אחריהם.

⁸⁰ התפילה מכילה 50 פסוקים, והיא הארוכה בתפילות המצויות בתנ"ך. התפילה הקצרה ביותר היא בת חמש מילים - "א-ל נא רפא נא לה".

⁸¹ עיין מלבי"ם בדברי הימים. ו"דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר" ו"מה שסוגר זה פותח זה".

לבא אל בית ה' כי מלא כבוד ה' את בית ה', וכל בני ישראל רואים ברדת האש וכבוד ה' על הבית" (דברי הימים ב ז, א-ג)⁸², וכן יהיה לעתיד לבא: "וקרא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה, כי על כל כבוד חופה" (ישעיהו ד, ה).

מה טיבם וטבעם של האש והענן הקשורים בהופעת כבוד ה'?

האש מסמלת את גילוי כבוד ה' עצמו, "כי ה' א-להיך אש אוכלה" (דברים ד, כד; ט, א). במקראות רבים מדבר ה' מתוך האש⁸³, והעם ירא את האש שהיא גילוי שכינה - "כי יראתם מפני האש" (דברים ה, ה). האש מאירה, מחממת ומעניקה חיים, ועל כן גילוי השכינה נרמז בה; אבל גילוי שכינה מסנוור עין של בן תמותה, האור הגדול והחזק מונע מהאדם אפשרות להתבונן ולקלוט את ברכת הגילוי בעוצמתה, ולכך יש צורך בכיסוי, במגן, בעב הענן. ומסביר רש"ר הירש: "הנני בא אליך בעב הענן - באופן כזה שיתאים לכוח הקליטה של חושי העם" (שמות יט, ט).

וכן כתב הכלי יקר: "ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן - נראה מזה שכבוד ה' אינו הענן אלא שהאש והאור, דהיינו כבוד ה', היה נראה מתוך הענן. כי זולת הענן לא היה אפשרי להסתכל בו, כי באור השמש לא יוכל האדם להסתכל, וקל וחומר באור זוהר שכינתו יתברך. על כן היה האור הקדוש ההוא תמיד נראה מתוך הענן" (שמות מ, לח).

שמה יש להוסיף הדגש בעניין הענן. עסקנו לעיל⁸⁴ בתמיהתו של שלמה "כי האמנם ישב א-להים על הארץ, הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בנית" (מלכים א ח, כז). אכן בניין מקדש גשמי המתממש בצו בורא שהוא רוחני מוחלט מעורר בעיה דתית קשה. התשובה המקובלת היא שהמשכן והמקדש הם רק אמצעים להשראת שכינה בעם ובאדם "ושכנתי בתוכו לא נאמר אלא ושכנתי בתוכם". מבלי לדון בשאלה מה צורך באמצעי מפואר אם הוא משמש רק אמצעי⁸⁵, יש צורך לעמעם ו"לבטל" את הרושם האדיר שעשה המבנה המפואר והמרהיב כדי שיחושו כל העולם ויושביו בכבודו ולמען דעת כל עמי הארץ כי כבודו מלא עולם, ואין המקדש מקומו, ואין העולם מקומו, אלא הוא מקומו של עולם.

"ה' אמר לשכון בערפלי" - הענן בא להסתיר את יפי המקדש כדי למנוע את המחשבה כאילו רק המקדש הוא בית ה'. כי כל אדם וכל העולם הם בית ה'.

⁸² אש זו אין תפקידה לאכול זבחים, שכמותה מצינו בשעת חנוכת המשכן "ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח" (ויקרא ט, כד), וכן בסיפור המלאך ומנוח ואשתו 'ציהי בעלות הלהב מעל המזבח השמימה" (שופטים יג, כ), וכעין מה שמצינו בדוד 'ציענהו באש מן השמים על מזבח העולה" (דברי הימים א כא, כו), ובאליהו "ותפל אש ה' ותאכל את העלה" (מלכים א יח, לח).

⁸³ דברים ד, יב טו לג לו; ה, ד ט י ועוד.

⁸⁴ בעיקר בעיון השלישי לפרשת תרומה.

⁸⁵ הדבר תלוי במחלוקת מדרשים וראשונים, עיין נ' ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, עמ' 337.

"רק אתה לא תבנה הבית" (ח, יט)

בקטע הפתיחה של תפילתו הארוכה והחשובה בחנוכת המקדש מציין שלמה את העובדה שדוד אביו רצה לבנות את הבית, והקב"ה שיבח אותו "הטיבות כי היה עם לבבך" (ח, יח). דברי שלמה תואמים את הנאמר בסיפור המקורי בספר שמואל כאשר נתן הנביא מאשר את רצון דוד. "ויאמר נתן אל המלך כל אשר בלבבך לך עשה כי ה' עמך" (שמואל ב ז, ג), אבל הקב"ה מתגלה לנתן ושולח אותו בדחיפות לומר לדוד שלא יבנה את בית המקדש: "האתה תבנה לי בית לשבתי?... והקימותי את זרעך אחרך אשר יצא ממעיך והכינותי את ממלכתו הוא יבנה בית לשמי" (שם, ו-יד)⁸⁶. וכך מצטט שלמה גם בפרקנו "רק אתה לא תבנה הבית כי אם בנך היוצא מחלציק". אף אחד ממקורות אלה אינו נותן טעם לסירוב ה' שדוד יבנה את הבית.

והנה בדברי הימים א (פרק כב) מצוי דו-שיח שקיים דוד עם שלמה, לפני מותו ושם מספר דוד לשלמה על רצונו לבנות את המקדש, על התנגדותו של ה' ועל נימוקו של הקב"ה: "ויהי עלי דבר ה' לאמר, דם לרב שפכת ומלחמות גדולות עשית לא תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת ארצה לפני" (פסוק ח)⁸⁷. והדברים טעונים הסבר, הרי מלחמות דוד היו למען הציל את כלל ישראל ולמען ביסוס שלטון ישראל בארצו, וכי יש בהם פסול? טיעון זה אומרת אביגיל לדוד "כי מלחמות ה' אדוני נלחם ורעה לא תמצא בך מימך" (שמ"א כה, כח) - מה החסרון איפוא במלחמות דוד שבעטיין נאסר עליו לבנות את בית ה'? נביא בזה מספר הסברים בסדר עולה לשבחו ולמעלתו של דוד.

הרד"ק מביא שני הסברים: (א) לא כל הדמים ששפך דוד נשפכו בנקיון כפים. על מות אוריה אמר הנביא: "את אוריה החיתי הכית בחרב" (שמואל ב יב, ט), ועל דמי כוהני נוב הגיב דוד בעצמו: "אנוכי סבותי בכל נפש בית אביך" (שמואל א כב, כב) ואף אם נקבל את ההסברים להגנת דוד⁸⁸, נקיון כפים אין כאן. (ב) גם המלחמות שנעשו להגנת העם, אף שהן מלחמות מצוה הכרחיות ומותרות, פוסלות הן את דוד מלבנות מקדש, "שהוא לשלום ולכפרת עוון ולעטרת תפילה, כמו שמנעו להניף ברזל במזבח ובביהמ"ק, לפי שהברזל עושים ממנו כלי הריגה" (דברי הימים א כב, ח), כלומר אין פסול במלחמות דוד, אבל חסרה מעלת הנקיות הנדרשת מבונה בית ה'.

המלבי"ם מדגיש שבית המקדש חייב להיבנות "לשם ה' לבד בלא שום פניה חיצונית שזוה היה נמנע בימי דוד, כיון שהיה לו מלחמות רבות וה' הבטיח אותו שע"י בניין הבית

⁸⁶ כך גם במקור המקביל בדברי הימים א יז, ג-יב.

⁸⁷ מעניין שהשיחה והטעם אינם מופיעים בספר שמואל. וכתב הרד"ק בדברי הימים: "ואע"פ שלא נכתב בספר שמואל, נמצא כמוהו רבים". ובדעת מקרא כתב: "זכן דרך הכתובים מה שזה נועל זה פותח".

⁸⁸ לגבי אוריה אומרת הגמרא: "כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה... ואותו הרגת בחרב בני עמון - מה חרב בני עמון אי אתה נענש עליה, אף אוריה החיתי אין אתה נענש עליו. מאי טעמא? אוריה מורד במלכות היה" (שבת נו, ע"א). ומכשלת כהני נוב בודאי רובצת לפתחם של שאול ודואג, ודברי דוד, הנוטל על עצמו את האשמה, הם דברי חסידות.

ימצא מנוחה מן האויבים, וא"כ בהכרח היה עולה במחשבתו התועלת ששיג מן הבנין" (מלכים א ח, יז). דברי המלבי"ם נתמכים בלשון המקרא בשימוש הרב במילות המפתח "לשם ה'" (שם שם יז-יט). לדוד חסרה ה"לשמה" בבנין בית המקדש, משום שהיה עסוק תדיר במלחמות.

המלבי"ם מציין שני תנאים הכרחיים לבניית הבית: "שיהיה מלך בישראל שימלוך מלכות קיימת בלתי מופסקת", ו"שיהיה להם מנוחה החלטית" (שמואל ב ז, ה); ודוד הרי נלחם כל חייו, ורק בנו קיבל מלוכה במנוחה החלטית, לכן נפסל דוד מלבנות את הבית⁸⁹. דברי הרד"ק בדברי הימים ודברי המלבי"ם במלכים מציינים צד חובה כל שהוא או חסרון מעלה לדוד; ודברי המלבי"ם בשמואל אינם מייחסים לדוד מעשה או כוונה שליליים.

אולם המדרש דורש לשבח את העובדה שדוד לא בנה את בית ה': "ראוי היה דוד לבנותו אלא שבא נתן הנביא ואמר 'דם לרב שפכת' כיון ששמע דוד כך נתיירא ואמר הרי נפסלתי לבנות את בית המקדש! אמר לו הקב"ה, אל תירא דוד. כל הדמים ששפכת הם לפני כצבי וכאייל. א"ל אם כן למה איני בונה אותו? א"ל הקב"ה, אם אתה בונה אותו הרי הוא קיים ועומד ואינו חרב לעולם. א"ל והרי הוא יפה? א"ל הקב"ה גלוי וידוע לפני שעתידין ישראל לחטא ואני מפיג בו חמתי ומחריבו וישראל ניצולין"⁹⁰. לפי המדרש, הביטוי "דם לרוב שפכת" הוא שבחו של דוד, כיוון שדוד מסר את גופו ונפשו על כלל ישראל וסיכן עצמו עבורם, דרגתו היא כה גדולה שלו הוא היה בונה מקדש, הוא לא היה נחרב לעולם. מקדש כזה לא היה יכול להוות משכון תמורת העם שסרח, ולכן עדיף שלא נברא. כדאי שייבנה מקדש פחות קדוש ופחות יציב שיוכל, בעת הצורך, לשמש כמשכון לעם.

דברים מעין אלו נאמרו גם על משה רבינו. על הפסוק "ויתעבר ה' בי למענכם" (דברים ג, כו) ועל הקושי העולה ממנו, מדוע נגזר שמה לא ייכנס לארץ למען [=לטובת] בני ישראל, כתב הספורנו: "מפני שהייתי מתאוה לקיים אתכם בה שלא תגלו ממנה לעולם והוא כבר נשא ידו לזרותם". וכן באור החיים: "אם יכנס משה לארץ ויבנה בית המקדש, אמרו ז"ל שלא היתה אומה ולשון שולטת בו, וזה יסובב לשפוך חמתו עליהם לכולתם"⁹¹.

ואע"פ שלא זכה דוד לבנות את הבית בפועל, זכה בהכנתו למן איתור המקום והדיוק בתכניות המפורטות⁹², דרך רכישת המקום (שמואל ב כד) וחפירת היסודות (ירושלמי, סנהדרין ו, ב) ועד הכנת כל החומרים הדרושים (דברי הימים א כב). וכך מסכם המדרש: "דוד חשב לבנות בית המקדש ונקרא על שמו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד!" (שוחר טוב ל, ב).

⁸⁹ תנאי כפול זה מופיע בשינוי סגנון גם באברבנאל בפירושו לשמואל ב פרק ז.

⁹⁰ שוחר טוב סב, ד. המדרש מובא גם באברבנאל, שמואל ב ז, א.

⁹¹ ועיין סוטה ט, ע"א; איכה רבתי ד, יד.

⁹² ראה העיון השני, פרשת ויקהל.